

Manavgat (Antalya) Ağzının Fonetik Özellikleri- II: Ünlüler*

Phonetic Features of the Manavgat (Antalya) Subdialect-II: Vowels

Celâl GÖRGEÇ¹

öz

Bu çalışmada Antalya iline bağlı Manavgat ilçesinde konuşulagelen ağızların fonetik özelliklerine değinilmiş ve Manavgat ağızlarında kullanılan ünlülerin tarihi ve çağdaş Türk yazı dilleriyle ilişkileri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türk dillerinin yapısı ve özellikleri, yalnızca edebî diller incelenerek halledilebilecek bir problem değildir. Bu konuda ağızlar, çözülemeyen noktaların sonuca bağlanabilmesi için güçlü veriler sunabilmektedir. Manavgat ağızları, kendine özgü fonetik nitelikleriyle diğer Türkiye Türkçesi Ağızları içinde önemli bir yere sahiptir. Oğuzcanın bir ağızı olan Manavgat ağızları, arkaik fonetik özellikleri de büyük oranda korumuştur. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde bulunmayan birçok dil malzemesini fonetik, morfolojik ve leksik özellikleriyle barındıran Manavgat ağızlarının karakteristik özelliklerinin ortaya konulmasında ünlü sesler, derinlemesine ele alınmalıdır. Bu nedenle çalışmanın amacı, yöre ağızlarında kullanılan ünlülerin özelliklerini ve ünlülerde ortaya çıkan ses olaylarını açıklamaktır. İncelemeler sırasında yörede birincil ve ikincil ünlü uzunluklarına rastlanıldığı, yöre ağızlarında, birçok araştırmacının Kıpçakça unsur olarak değerlendirdiği veya dil etilenimi bağlamında düşünülebilecek fonetik özelliklerin olduğu görülmektedir. Böylesi bir çalışmanın Türk dili araştırmalarına ve diyalektoloji alanında büyük bir eksiklik olan ağız atlası çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Manavgat, Türkiye Türkçesi Ağızları, Manavgat Ağızı, Diyalektoloji, Ses Bilgisi

ABSTRACT

This study introduces the phonetic features of the subdialects spoken in Manavgat, one of the biggest districts of Antalya. The study comparatively examines the vowels used in the Manavgat subdialects and their relationships to historical and contemporary Turkic written languages. The structure and features of Turkic languages are not an issue that can be solved by examining literary languages alone; subdialects can also provide powerful data in order to conclude unresolved points. The Manavgat subdialects have an important place among other Turkish subdialects with their unique phonetic features. Although Oghuz languages have a subdialect, the Manavgat subdialects have primarily preserved their archaic phonetic features. Vowel sounds should

*Bu makale, yazar tarafından 2020 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Celâl Görgeç (Türk Dili Bilim Uzmanı),
Manavgat / Antalya, Türkiye
E-posta: celalgorgec07@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4642-615X

Başvuru/Submitted: 26.10.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.08.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
27.08.2022
Kabul/Accepted: 29.08.2022

Atıf/Citation: Gorgec, Celâl. "Manavgat (Antalya) Ağzının Fonetik Özellikleri- II: Ünlüler." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 2 (2022): 473-490.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1015209>

be handled in depth to reveal the characteristic features of the Manavgat subdialects, which contain many phonetic, morphological, and lexical language features that are not found in standard Turkish. For this reason, this study aims to explain the features of the vowels used in the local dialects and the phonological changes that occur within the vowels. During the examinations, primary and secondary vowel lengths are seen to be encountered in the region. Phonetic features are also found that can be considered Kipchak elements in the local dialects or that can be evaluated in the context of language relations. This study will contribute to Turkic language research and dialect atlas studies, which suffer from major deficiencies in the field of dialectology.

Keywords: Manavgat, Turkish subdialects, Manavgat subdialect, Dialectology, Phonology

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the phonetic features of the subdialect used in Manavgat, a prominent district of Antalya located in Southern Turkey, and discusses the status of vowel sounds in this district as a subdialect study. The fact that subdialect features have decreased and disappeared in Turkey, just as in the rest of the world, necessitates the documentation of the existence of these subdialects in linguistic history. For this reason, dialectal studies have a special place in language studies. Dialectal studies not only contribute to the description of a language but also reveal the vocabulary of that language.

This study is limited to the vowel sounds used in the Manav and Yörük subdialects of Manavgat and its surrounding region. The study will examine the linguistic features that have been obtained as a result of the compilation in terms of the features that are similar to and different from standard Turkish and its vowel sounds, which serves as another limitation of the study.

The study uses the compilation and literature review methods and collected information from both the central neighborhoods and villages of Manavgat for the basic features. While compiling the data, voice recordings were taken from the settlements and people who displayed the basic language characteristics of the local dialects. Afterward, the compiled features were written down with the aim being to explain the features of the vowels used in the local dialects and the sound events that occur in the vowels based on these texts. The study addresses the regional phonetic variants as characteristic and uncharacteristic and examines the sound events according to where they occur in the word, whether at the beginning, the middle, or the end.

As a result, primary and secondary vowel lengths are seen to be encountered in the region. In addition, the phonetic features can be considered as Kipchak elements in the local dialects or evaluated in the context of language relations. Although not completely characteristic as occur in Kipchak languages, phonetic changes such as the /g/ > /v/, /ch/ > /sh/, /f/ > /p/, and /ŋ/ > /y/ can occur, as well as with the narrowing of large-round vowels. The fact that phonetic changes can be experienced may be evidence of dialect stratification. Thus, the study will reveal remarkable results in the context of inter-dialect relations.

The eight vowel phonemes used in Turkish are similarly also found in the subdialects of Manavgat. Along with these standard vowels, 47 other vowels including 24 vowels, 6 short vowels, and 17 long vowels, have been identified as having an average articulation time.

Except for the vowels that are also used in the written language, these others are generally sub-phonemes (i.e., allophones). Other than the closed e (è) sound, vowels do not have any phonemic value. The frequency of use of these vowels is quite different for each. Therefore, this article will discuss the vowels that occur with higher frequencies of use.

This study can divide the Manavgat subdialects into two groups: i) *Yörük subdialect* and ii) *Manav subdialect*. The main reason for the formation of this distinction is due to certain phonetic and lexicographical differences. The frequency of using some morphological structures also distinguishes these two dialect subgroups, with the main vowel usage differences and other vowel features of the local dialects able to be listed.

Semi-back vowels, as in the example of *góñül* [soul] are more commonly used in the Yörük subdialect. Dental and middle palate consonants are effective in the formation of this situation. Vowels in the Manav subdialect are closer to the written language. The semi-back vowel type brings the Yörük subdialect closer to the Konya or Central Anatolian subdialects. The fact that the Yörük highlands are generally within the borders of Konya has increased this interaction.

The mid-palate consonants [g] and [k] that have semi-back vowels next to them are mostly seen to occur in the Yörük dialects, as in the example of *gókden* [from the sky].

The orientation of the first- and second-person pronouns in the regional dialects is *bene* [to me] ~ *sene* [to you], as in Azerbaijani Turkish and contrary to many Western Group subdialects. Although this form is a common feature in the Yörük and Manav subdialects, it has become more characteristic in the Manav subdialects.

Primary vowel lengths are rarely encountered. Primary vowel lengths in Turkish words in Manavgat subdialects are seen in examples such as *ād* [name], *bōl*- [divide], *söyün*- [extinguish], *yārin* [tomorrow], and *yāyıl*- [spread]. The primary long vowels in the main Turkic are still preserved in the Turkmen and Yakut languages. These long vowels are inherited from main Turkic. In most Turkic languages and dialects, primary long vowels have been shortened and converge with the vowels that possess a normal articulation time.

The narrowing of front-/back-rounded vowels (/o/ > /u/, /ö/ > /ü/) is common in this region and is a phonetic feature found in the Kipchak languages such as Tatar: *undan keyri* [after that] and *üyüt*- [grind flour].

Giriş

Bu çalışmada Antalya'nın demografik, ekonomik ve coğrafi bakımdan büyük bir ilçesi olan Manavgat'ta kullanılan ağzın fonetik özellikleri ve bu bağlamda ünlü seslerin durumu ele alınmıştır. Çalışmanın sınırını Manavgat yöresindeki Manav ve Yörük ağzlarında kullanılan ünlüler oluşturmaktadır. Bu çalışmada derleme ve literatür tarama yöntemlerinden faydalanılmıştır. Manavgat'ın merkez ve kırsal mahallelerinden (köylerinden) yapılan derlemeler, araştırmada temel malzeme olarak kullanılmıştır. Veriler derlenirken yöre ağzlarının temel dil özelliklerini yansıtacak yerleşim yerleri ve kişilerden ses kaydı alınmasına dikkat edilmiş, sonrasında derlenen malzemeler yazıya geçirilmiştir. Eldeki çalışmada bu metinlerden hareketle yöre ağzlarında kullanılan ünlülerin özelliklerini ve ünlülerde ortaya çıkan ses olaylarını açıklamak amaçlanmıştır. Manavgat ve yöresi ağzlarında birincil ve ikincil ünlü uzunluklarına rastlanması, yöre ağzlarında Kıpçakça unsur olarak değerlendirebilecek veya dil etkilenimi bağlamında düşünülebilecek fonetik özelliklerin görülmesi, tamamen karakteristik olmasa da Kıpçak dillerinde olduğu gibi, /g/>/v/, /ç/>/ş/, /f/>/p/, /η/>/y/ değişmelerinin ya da geniş-yuvarlak ünlülerin daralması gibi fonetik değişmelerin yaşanabilmesi lehçe tabakalaşması veya lehçeler arası ilişkiler bağlamında dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkartacaktır.

Manavgat'ın temel toplumsal yapısını Manavlar ve Yörükler oluşturmaktadır. Manavlar, bölgede “*yörügün yörümeyeni*” biçiminde formüle edilir. Yörük ise konargöçer Türkmen boylarını ifade eder. Manavlar ve Yörükler aynı etnik kökene sahip olsalar da sosyolojik farklılaşma, dil bilimsel bir ayrışmanın önünü açmıştır. Yaşayış biçimleri toplulukların dillerini ister istemez değiştirmektedir. Gelişen teknoloji, topluluklar arası artan etkileşim, okur-yazarlığın artması, ekonomik uğraşlar ve değişen sosyal yapıyla birlikte ağız farklılıkları giderek silikleşse de Manavgat ağzları kendi içinde *I. Yörük Ağzı* ve *II. Manav Ağzı* olmak üzere iki alt gruba ayrılabilir. Söz konusu alt gruplar arasındaki farklılıkları şöyle özetlemek mümkündür:

- a) Diş ve orta damak ünsüzlerinin etkisiyle yarı-art ünlüler Yörük ağzında daha fazla bulunmaktadır. Manav ağzında ara ünlüler sistemli değildir.
- b) [g] ve [k] gibi orta damakta boğumlanan ünsüzlere daha çok Yörük ağzlarında rastlanır. Bu durum Manavgat ve yöresi ağzlarında güçlü olan önlük-artlık uyumunun bozulmasına yol açmaktadır.
- c) Daha çok Yörük ağzında görülen geçmiş zamanın hikâyesinin teklik 3. şahıs çekimi sırasında bir /n/ türemesine rastlanır: *yörürüdü* “yürürdü”, *gèderidin* “giderdi”.
- ç) Birinci çokluk kişi emir ekinin -*AllmIη* ~ -*AllmIn* biçiminde genişletilmiş kullanımına daha çok Yörük ağzında rastlanır: *varalımın* “gidelim”, *güdelimiη* “güdelim”.
- d) Birinci ve ikinci kişi zamirlerinin yönelme durumu, Manav ağzında daha çok *bene* ~ *sene* biçimindeyken Yörük ağzında yoğunlukla *baηa* ~ *saηa* biçimindedir. Batı Grubu ağzlarının birçoğunun aksine, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, *bene* ~ *sene* biçiminin kullanılması Manav ve Yörük ağzlarında ortaklaşan bir hususiyet olmasına karşın Manav ağzında karakteristik duruma gelmiştir.

e) Kelime kadrosu bakımından da bu iki alt grup arasında ayrılıklar bulunmaktadır. Manav ağzında tarım ve yerleşik hayatla ilişkili söz varlığı daha zengindir. Buna karşın Yörük ağzında hayvancılığa ve konargöçer hayata ait söz varlığı daha geniş yer kaplamaktadır. Yörük ağzı, göç yollarındaki etkileşimden dolayı diğer ağzların leksik ve morfolojik unsurlarını alıp kullanmaya daha açıktır. Manav ağzı bu konuda daha koruyucudur.

1. Manavgat Ağzlarının Ünlüleri

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan 8 ünlü fonem, Manavgat ve yöresi ağzlarında¹ da aynı şekilde kullanılmaktadır. Yazı dilinde kullanılan ünlülerle birlikte normal sesletim süresine sahip olan 24 ünlü, 6 kısa ünlü, birincil ve ikincil uzunluğa sahip 17 uzun ünlü olmak üzere toplam 47 ünlü ses² saptanmıştır. Ölçünlü dille ortak olan ünlülerin dışındakiler genelde alofon özelliği taşımaktadır. Kapalı e (è) sesinin dışındaki ünlülerin fonemik değeri yoktur. Bu ünlülerin yörede kullanım sıklığı, oldukça değişkendir. Bazı ünlüler çok sık bir biçimde kullanılırken bazı ünlülerin yalnızca birkaç örneği tespit edilmiştir. Bu yüzden eldeki makalede kullanım sıklığı yüksek olan ünlüler ele alınmıştır. MYA'daki ünlülerin başlıcaları şöyledir:

- [á] : /a/ ve /e/ arasında, yarı-art nitelikte, düz, geniş bir orta damak ünlüsüdür.
- [â] : /a/ ve /ı/ arasında, yarı-geniş nitelikte, düz, art ünlüdür.
- [ã] : /a/ ve /o/ arasında ,yarı-düz nitelikte, art, geniş ünlüdür.
- /è/ : /e/ ve /i/ arasında, yarı-geniş nitelikte, düz, ön ünlüdür.
- [ä] : /a/ ve /e/ arasında, daha çok /e/ sesine yakın, düz, geniş bir ünlüdür.
- [ê] : /e/ ve /ö/ arasında, yarı-yuvarlak nitelikte, geniş, ön ünlüdür.
- [í] : /ı/ ve /i/ arasında, yarı-art nitelikte düz, dar ünlüdür.
- [î] : /ı/ ve /u/ arasında, yarı-yuvarlak nitelikte, dar, art ünlüdür.
- [i°] : /i/ ve /ü/ arasında, yarı-yuvarlak nitelikte, dar, ön ünlüdür.
- [ó] : /o/ ve /ö/ arasında, yarı-art nitelikte, yuvarlak, geniş ünlüdür.
- [ô] : /o/ ve /u/ arasında, yarı-geniş nitelikte, yuvarlak, art ünlüdür.
- [ö] : /ö/ ve /ü/ arasında, yarı-geniş nitelikte, ön, yuvarlak ünlüdür.
- [ú] : /u/ ve /ü/ arasında ve yarı-art nitelikte, yuvarlak, dar ünlüdür.

2. Ünlülerle İlgili Karakteristik Ses Olayları

Bu başlık altında ünlüler öncelikle ses olaylarına göre incelenmiş ve ünlünün söz içindeki yerine göre *ön seste*, *iç seste* ve *son seste* olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

1 Çalışmanın devamında "Manavgat ve yöresi ağzları" ifadesi, MYA kısaltmasıyla gösterilecektir.

2 Bu sesler ve oluşum yollarıyla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak için *Manavgat ve Yöresi Ağzları* adlı yüksek lisans tezine bakınız.

2.1. Ön Ünlülerin Artılışması

Diş ve orta damak ünsüzleri gibi, kimi ünsüzlerin artılaştırıcı gücüyle bağlantılı olarak ya da söz içinde meydana gelen farklı sebeplerle ön (ince) ünlülerin art sıraya geçmesi, *artılışma* (*kalinlaşma*) diye tanımlanır.³ MYA'da bu ses olayı, ön sıradaki ünlülerin yarı-art ünlülere geçmesiyle tamamlanmayabilir. MYA'daki ön ünlülerde yaşanabilen artılışmasının temelde iki prensibe dayalı olduğu görülmektedir:

a) Sözcükte yer alan diş ve orta damak ünsüzleri, bununla birlikte /ğ/ ve /η/ ünsüzleri artılışmaya neden olabilmektedir.

b) Sözcük içindeki ünlülerin birbirini etkilemesi sonucu diğer bir deyişle ilerleyici ve/ veya gerileyici benzeşmeler sonucunda da artılışma gerçekleşebilmektedir.

2.1.1. Ön Seste Karakteristik Artılışmalar

MYA'da ön sesteki kimi ünlüler aşağıda da görüleceği gibi tam ya da yarı-artılışabilir. /e-/> [á-]/-a-/: *átirāvına* “etrafına”, *ásas* “esas”, *áη* “en”, *áşer* “eşer”; *aη büyük* “en büyük”. /i-/> [í-]/-ı-/: *ismāl* “İsmail”, *işamanı* “çaman”, *iηgilizden* “İngiliz'den”; *ısdanbul* “İstanbul”. /ö-/> [ó-]/-o-/: *óηcek* “önlük”. Damak n'si, Türk dilinde *Teηri*> *Táηri*> *Tayrı* gibi örneklerde olduğu gibi yarı veya tam artılışmaya yol açabilmektedir. Bu gelişmenin çeşitli aşamalarını çağdaş Türk yazı dillerinde tespit etmek mümkündür.

ÖTT'deki Ömer adı, yörede *omar* biçiminde kullanılmaktadır. Ancak bu örnekte artılışma yaşanmamıştır. Zira Arapça *umar*'dan gelen bu ad, aslı artılığını korumuştur. Buna karşın yazı dilinde ön ünlülü *Ömer* biçimi kullanılır. Bu ad, Kazakça, Kırgızca ve Türkmencede de *Omar* biçiminde kullanılmaktadır.

2.1.2. İç Seste Karakteristik Artılışmalar

Yöre ağızlarında kimi ünsüzlerin artılaştırıcı etkisi ve/ veya ilerleyici ünlü benzeşmeleri, ön ses yerine iç seste daha çok artılışma meydana gelmesine neden olmuştur.

/e-/>/-a-/: *habar* “haber”, *ırāmatlı* “rahmetli”, *ataş* “ateş”, *haraıda* “herhâlde”. Bu biçimde gerçekleşen artılışmaların büyük bir kısmı ilerleyici ünlü benzeşmesi yoluyla meydana gelir ve önlük-artlık uyumunu sağlar. Bilindiği gibi, Batı Grubu ağızlarında ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşmeden daha güçlüdür. Bu nedenle ÖTT'deki tek şekilli ekler dahi uyuma bağlanmıştır.⁴

/e-/>[-á-]: *ziyārát* “etmiş” “ziyaret etmiş”, *aynán* “aynen”, *tárbiye* “terbiye”. Bu örneklerde yaşanan artılaştırmalar önlük-artlık uyumsuzluğuna neden olmaktadır.

/e-/>/-o-/: *cowap* “cevap”, *mobaı* “vebal”. Bu örneklerde iç sesteki /e/'nin gerileyici benzeşmeyle art sıraya geçtiği ve dudak ünsüzleri aracılığıyla da yuvarlaklaşabildiği görülmektedir.⁵

3 Hanifi Vural & Tuncay Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2011), 135.

4 Leylâ Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 115.

5 Azb. *dovşan*, Trkm. *towşan* örneklerinde olduğu gibi, Türk dillerinde /v/~[w] komşuluğundaki düz ünlüler yuvarlaklaşabilmektedir. Türkmencede *cevap* sözü, *coğap* biçiminde, fakat yuvarlak ünlülüdür.

/i-/>[-í-] ~ /-i-/: *ırāmatlıǵıl* “rahmetligil”, *hızmatlarlar* “hizmetini görürler”.

Kişi zamirlerinde *bız* “biz”, *sızıy* “sizin”, *bızım ~ bızıy* “bizim” örnekleri de dâhil olmak üzere yaşanan ses değişimi, oldukça ilgi çekicidir. Bu fonetik olaylara, şahsî kullanımlar haricinde, Tatarca ve Kazakçada da görüldüğü üzere Kıpçak grubu Türk yazı dillerinde de rastlanılması nedeniyle bunları MYA’daki bir Kıpçak eğilimi olarak değerlendirebiliriz.⁶

/ö-/>[ó]: Bu artılışmanın özellikle [g] ve [k] gibi orta damak ünsüzlerinin yanında çevresel etkene bağlı olarak sistemli bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir: *Āmatlar köyündenin*. “Ahmetler köyündenim.”, *onuy gónlü* “onun gönlü”, *bız yórüdük*. “Biz Yörüktük.” Yöre ağızlarında /-ö-/ ünlüsünün, orta damak ünsüzleri dışında, daha çok /d/ diş ünsüzü komşuluğunda yarı-artılıştığı saptanmıştır: *dónelleridi* “dönerlerdi”, *dówüşdük* “dövüştük”, *dókersiy* “dökersin”. /-ö-/>[ó] değişmesine Orta Anadolu ile İç ve Batı Karadeniz’de karakteristik olarak rastlanır.⁷ Bu yarı-ön ünlü, genellikle yöre ağızlarında ilk hecede tespit edilir. Ercilasun, [ó] ünlüsünü, Kars ağızları içindeki Hanak Türkmenlerinin Damal bucağına bağlı olanlarının kullandığını ve bu sesin söz konusu grubu Anadolu Türkmen ve Yörüklerine bağladığını belirtir.⁸ Eldeki çalışmada da anılan tespite uygun olarak, bu ara ünlünün yaygın ve sistematik bir biçimde Yörük ağzında kullanıldığı saptanmıştır. MYA içindeki Manav ağzında bu ünlü dağınık ve az olarak görülmektedir.

/ü-/>[ú]: Bu yarı-artılışma olayının gerçekleşmesinde de /-ö-/>[ó] değişmesindeki sebepler etkilidir. Anılan ses olayına Manav ağzında az rastlanılması nedeniyle Yörük ağzının bir özelliği olarak düşünülebilir. Bu artılışma olayının yoğunlukla orta damak ünsüzleri çevresinde ortaya çıktığı görülmektedir: *yúklerisek* “yüklersek”, *gúnlük* “günlük”. Bu değişme, Türkiye Türkçesinin III., VI., VI. ve VIII. grup ağızlarında genel itibarıyla düzenli ve kurallıdır. [ú] sesine Batı Grubu ağızlarında yer alan Orta Anadolu ile İç ve Batı Karadeniz bölgelerinde karakteristik olarak rastlanır.⁹

2.1.3. Son Seste Karakteristik Artılışmalar

Yöre ağızlarında son seste yaşanabilen karakteristik artılışmalara daha çok ilerleyici ünlü benzeşmelerinin neden olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bazı örneklerde diş ve orta damak ünsüzlerinin de bu ses olayında etkili olduğu görülmektedir. Son seste gerçekleşen artılışmaların genellikle önlük-artlık uyumunu bozduğu görülür.

/e/>[-á]: *çanaǵǵalá* “Çanakkale”, *gemiyá* “gemiye”, *hikāyá* “hikâye”.

/-i/>[í]: *kí* “ki”, *yani* “yani”.

/-ü/>[-ú]: *góşdún mú?* “göçtün mü?”, *böyüǵú* “büyüğü”.

6 Kazakçanın temel ses diziminde ve alfabesinde de bulunan bu ses, Kazak alfabesinde [li] simgesiyle gösterilmektedir. Karşılaştırmak gerekirse: Kazakçada *Qazaq tili* “Qazaq tili”, *біз* “biz”, *біздің* “bizдің”, *сіз* “siz”. Tatarcanın ses dizimindeki e (i) sesi, Kazakçadaki kapalı e sesine yakın olarak söylenir. Bundan dolayı Tatarcanın Kiril temelli alfabesinde [Ee] olarak gösterilmektedir. Örneğin: *Tamap mere* “tatar tili”, *биз* “biz”, *бизнің* “bizнің”, *сиз* “siz”.

7 Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, 118.

8 Ahmet Bican Ercilasun, *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-* (Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983), 53.

9 Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, 118.

2.2. Art Ünlülerin Önlüleşmesi

Yöre ağızlarında art ünlülerde gerçekleşen önlüleşme, kimi ünsüzlerin çevresel etkisiyle art sırada yer alan ünlü ve/ veya ünlülerin ön sıraya geçmesi¹⁰ şeklinde gerçekleşmektedir. MYA'da önlüleşmeler, daha çok /l/, /n/, /r/, /y/ gibi akıcı ünsüzlerin komşuluğunda gerçekleşir. Batı Grubu ağızlarından olan Muğla ağzında da kuvvetli bir ünlü uyumu olmasına karşın, MYA'da olduğu gibi, birtakım ünsüzlerin etkisiyle art sıradan ünlüler ön sıraya geçerek önlük-artlık uyumunun bozulmasına sebep olabilmektedir. Muğla yöresi ağızlarında /c/, /ç/, /n/, /ş/ ve /y/ seslerinin de önlüleştirme etkisi olduğu görülmektedir.¹¹

2.2.1. Ön Seste Karakteristik Önlüleşmeler

/a-/>[á-]: MYA'da saptanan kimi örneklerde gerileyici yönde uzak ve yarı-ünlü benzeşmesi neticesinde art ünlülerin önlüleşebildiği görülmektedir: *áteşden* “ateşten”, *ásger* “asker”.

/u-/>[ú-]: Yöre ağızlarında için edatı, sıklıkla *uçu(n)* olarak kullanılmaktadır. Bundan dolayı *körpe úçu* “(hayvan) yavruları için” örneğinde ulamayla birlikte ilerleyici benzeşme neticesinde bir yarı-önlüleşme yaşandığını söyleyebiliriz.

/u-/>[ü-]: *üyürüdü* “uyurdu” (<ET. *ū- ~ uđ-*). Bu örnekte /y/ yarı-ünlüsünün etkisiyle ön seste olduğu gibi iç seste de önlüleşme yaşanmıştır.

2.2.2. İç Seste Karakteristik Önlüleşmeler

MYA'da çevresel etkenlere bağlı olarak iç seste de karakteristik önlüleşmeler yaşanabilmektedir.

/-a-/>[-e-]: *antelle* “Antalya”, *denesi* “tanesi”, *birez* “biraz”.

/-a-/>[-á-]: *kuzáy* (<*kuz+ay*) “kuzey”, *góláy* “kolay”. Bu örneklerde /y/ yarı-ünlüsünün önlüleştirici etkisinin önlük-artlık uyumunun bozulmasına neden olduğu görülmektedir.

/-u-/>[-ü-]: *yüürük* (<EOT. *yu-*) “yıkardık”.¹²

2.2.3. Son Seste Karakteristik Önlüleşmeler

Son seste yaşanabilen önlüleşmeler çoğunlukla ilerleyici ünlü benzeşmesi neticesinde meydana gelmektedir. Bu tipteki benzeşmelerin karakteristik örnekleri aşağıda gösterilmiştir.

/-a/>[-e/]: *bele* “bela”, *emme* “ama”, *mesele*¹³ “mesela”.

/-a/>[-á/]: *meselá* “mesela”.

10 Vural & Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi*, 134.

11 Ali Akar, *Muğla ve Yöresi Ağızları: Gramer-Metin-Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013), 46.

12 Krş. *yumak* “yıkamak”. EOT. döneminde *yuğ-* biçiminin bulunması göz önünde tutulursa bu sözün ünlüsünün esasında art ünlülü olduğu anlaşılır (Dilçin, 2018: s. 263-264). Çağdaş Türk yazı dillerinden örneğin Kazakçada da bu eylem *juw-* biçiminde art ünlülüdür. MYA'da görülen *yü-* biçimi, /y/ sesinin inceltici etkisiyledir ve ikincildir. Yöre ağızlarında *yu-* biçimi de kullanılmaktadır.

13 Böylelikle MYA'da *mesela* “örneğin” ve *mesele* “sorun” sözleri eş sesli duruma geçmektedir.

2.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Yöre ağızlarında türlü seslik nedenlerle düz ünlüler, yarım ya da tam biçimde yuvarlaklaşabilmektedir. Bu ses olayı, dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi ve/ veya ünlü benzeşmeleri sonucunda meydana gelir.

2.3.1. Ön Seste Karakteristik Yuvarlaklaşmalar

/a-/>[â-]: *âvuşlarıyla* “avuçlarıyla”, *âvasını* “Avason (Yaylaalan) köyünü”. Bu örneklerde ön seste yaşanan yarı-yuvarlaklaşmaların bir dudak ünsüzü olan /v/’nin etkisiyle yaşandığı görülmektedir. Bu ünsüz, Oğuz grubu Türk dillerinden Azerbaycan Türkçesi ve Türkmencede de önündeki ünlüyü yuvarlaklaştırabilmektedir.

2.3.2. İç Seste Karakteristik Yuvarlaklaşmalar

/a-/>[â-]: Yöre ağızlarında bu yuvarlaklaşma türüne özellikle *baba* sözcüğünde rastlanır. Bilindiği gibi dudak ünsüzlerinin çevresindeki düz ünlüleri yuvarlaklaştırma gibi bir etkisi bulunmaktadır: *bâbamañ* “babamın”, *bâbası* “babası”.

hâvaya “havaya”, *piļâv* “pılav”, *yâv* “ya” örneklerinde de görüleceği üzere /v/~[w] gibi dudak ünsüzlerinin söz içinde kendisinden önce gelen /a/ ünlüsünü yarı-yuvarlaklaştırma niteliği bulunmaktadır.¹⁴

/a-/>/-u-/: *bubama* “babama”.

/e-/>/-o-/: *mobaļ* “vebal”, *cowap* “cevap” örneklerinde dudak ünsüzlerinin etkisiyle bu örneklerde karakteristik bir yuvarlaklaşma yaşandığı görülmektedir.

/e-/>[ê-]: *dêvir* “devir”, *dêvlet* “devlet” sözleri de /v/ dudak ünsüzünün etkisiyle yarı-yuvarlaklaşmanın görüldüğü örnekler arasındadır.

/e-/>/-ö-/: *dövlət*¹⁵ “devlet” sözündeki yuvarlaklaşma da dudak ünsüzü nedeniyle yaşanmıştır.

/ı-/>/-u-/: *furun* “fırın” sözünde ÖTT ile karşılaştırıldığında /ı-/>/-u-/ yuvarlaklaşmasının yaşandığı söylenebilir. Ancak bu sözün aslını koruduğu, yani *furun* <Yun. *phournos*¹⁶ olduğu düşünülmelidir.

/ı-/>[î-]: *İsmâļ çavış* (<MYA. *çavış*) “İsmail Çavuş”, *ğavırma* (<MYA. *ğavırma*) “kavurma”, *ğabıķ* (<MYA. *ğabıķ*) “kabuk”, *davıļ* (<MYA. *davıļ*) “davul”.

/i-/>/-ü-/: *düzüne* “düzine”, *müsevüre* “misafire”. Bu örneklerde ilerleyici ünlü benzeşmeleri de etkili olmuştur.

14 Türkmencede [w] sesi, kendisinden önce gelen kısa ünlüleri yuvarlaklaştırma etkisine sahiptir. Azerbaycan Türkçesinde de benzer bir özellik vardır. krş. Azb. *mövsüm* ~ Trkm. *mövsüm*; Azb. *övlad* ~ Trkm. *öwlāt* örneklerinde olduğu gibi.

15 Krş. Azb. *dövlət* ~ Trkm. *döwlet* (Ercilasun, 1992: 168-169).

16 İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010), 382.

2.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Yazı dilinde dudak uyumuna girmeyen birçok sözün yöre ağızlarında düzenli bir biçimde uyuma girdiği görülmektedir. Bu yönelim, dudak ünsüzlerine rağmen de meydana çıkabilmektedir. ÖTT'deki geniş ve yuvarlak niteliğe sahip ünlülerin sözün ilk hecesi dışında bulunmaması esası, yöre ağızlarında neredeyse istisnasız olarak işletilmektedir.

2.4.1. İç Seste Karakteristik Düzleşmeler

/-o-/>/-a-/: *horaz*¹⁷ (<Far. *horūs*) “horoz”. Düzlük-yuvarlaklık uyumunun etkisiyle oluşan bu düzleşme olayı¹⁸, bölge ağızlarında yaygın bir biçimde görülür.

/-u-/>/-ı-/: *maymın* (<Ar. *meymūn*), *namıs* (<Ar. *nāmūs*), *sabın* (<Ar. *şābūn*).¹⁹

2.4.2. Son Seste Karakteristik Düzleşmeler

/-o/>/-a/: *banya* “banyo”. Türkiye Türkçesinde İtalyanca *bagno* sözünden alındığı bilinen *banyo* sözünde düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunduğu gibi ilerleyici yönde uzak ve tam benzeşme neticesinde ünlü düzleşmesi de meydana gelmiştir.

2.5. Geniş Ünlülerin Daralması

MYA'da özellikle kimi ünsüzlerin daraltıcı etkisiyle ya da ünlü benzeşmeleri neticesinde geniş nitelikteki ünlülerin daralabildiği görülmektedir. Orta hecedeki ünlünün vurgusuz olması da bu ses olayının gerçekleşmesine neden olan faktörlerdendir.

2.5.1. Ön Seste Karakteristik Daralmalar

/e-/>/ê-/: Yapılan derlemeler sonucunda /t/ sesinin özellikle /e/ üzerinde daraltıcı bir etkisi bulunduğu görülmüştür: *er* “erkek; koca”, *erden* “yerden”, *eres* “buğday içinde çıkan bir çeşit ot” örneklerinde bu durum açıkça görülmektedir. Kimi sözlerde ise tarihî /ê/ ünlüsünün kullanımının devam ettiği görülmektedir.

/e-/>/i-/: *işgin* “alçak yer” (<ên- “inmek”).

/o-/>/u-/: *urfan* “Orhan”, *unnan këyri* “ondan sonra”, *orman* “orman”.

/o-/>/[ô-]: *ön* “on”, *ordan* “oradan”, *ormançı* “ormancı”.

/ö-/>/ü-/: *üşür* “öşür”, *üyüt-* “öğütme”, *üzür* “özür”.

TTA'da yaşanan karakteristik ünlü daralmaları, ağız çalışmalarında genellikle Kıpçak etkisi olarak değerlendirilmektedir.²⁰ Kazan Tatarcası ve Başkurtçada /o/>/u/ ve /ö/>/ü/ daralmasından söz etmek olanaklıysa da bu Türk yazı dillerinde tam anlamıyla bir daralma yaşanmamaktadır.

17 Krş. Trkm. *horaz*, Kzk. *koraz*.

18 Fatih Numan Küçükballı, *Antalya Gazipaşa İlçesi Ağızları (İnceleme- Metinler- Sözlük)*. (Konya: Palet Yayınları, 2020), 65.

19 Bu özellik, kimi Türk yazı dillerinde kurallıdır. Örneğin: Kzk. *maymıl*, *namıs*, *sabın*.

20 Ali Akar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları” 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara / Türkiye: Bildiriler: Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Yayınları), 23-38.

/o/ ve /ö/ ünlüleri yarı-dar söylenmektedir. Yani tam daralma durumu, söyleyişten değil alfabedeki gösterimden kaynaklanmaktadır.

2.5.2. İç Seste Karakteristik Daralmalar

Yöre ağızlarında /ç/, /ş/ ve /y/ sesleri, art ünlüleri önlüleştirirdiği gibi daraltıcı etkide de bulunmaktadır. MYA için başlıca örnekleri şöyle vermek mümkündür:

/-a-/>[-â-]: *tereyâyıla* “tereyağla”, *basmāyor* “basmıyor”.

/-e-/>[-ê-]: *sêne* “yıl”, *sênesindir* “senedir” örneklerinin ilk hecesinde bulunan /e/ ünlüsü, /s-/ ünsüzünün etkisiyle daralmıştır.

Özellikle Farsçadan alınan bazı sözcüklerde /ç/, /ş/ ve /y/ ünsüzlerinin tesiriyle *kapalı e* (è) sesi ortaya çıkabilmektedir ya da bu sözlerin bir kısmının aslında bulunan *kapalı e* sesi, korunmuştur: *gepcēyi* (<Far. *kefçe*) “kepçeyi”, *çēşit* (<Far. *çeşid*) “tür”, *pēşman* (<Far. *peşimān*) “pişman”, *pēynir* (<Far. *penīr*) “peynir”.

Bununla birlikte /r/ ünsüzünün çevresindeki geniş ünlüler de daralma eğilimindedir. Eski Türkçeden itibaren bünyesinde *kapalı e* sesi bulunan sözcüklerin bazılarında /r/ ünsüzünün bulunması da ilgi çekici bir durumdur: *gerek* “gerek”, *dēridi* “derdi”, *yērden* “yerden”.

/-e-/>[-i-]: Bu tip bir daralma özellikle *kefen* sözünde görülmektedir: *kefin*²¹ “kefen”.

/-ê-/>[-i-]: Yöre ağızlarının temel seslerinden biri olan kapalı /e/ sesinin az sayıdaki örnekte /i/ ünlüsüyle nöbetleşebildiği görülmektedir. Bu durumun oluşmasında ÖTT ya da /y/ sesinin daraltıcı etkisi söz konusu olabilir: *diyi* “diye”, *diyelim* “diyelim”, *git-* (<MYA. *gēt-*)

/-o-/>[-ô-]: *görüük* “henüz olgunlaşmamış ekşi üzüm”, *hōrda* “şurada”. Bu örnekler, /r/ ünsüzünün daraltıcı etkisiyle oluşmuştur.

/-o-/>[-u-]: MYA’da alıntı sözler de büyük oranda uyuma girmiştir: *hoturāmi* (<Fr. *photographe*) “fotoğrafımı”, *moturdan* (<Fr. *moteur*) “traktörden”, *toğdur* (<Fr. *docteur*) “doktor”.

/-u-/>[-i-]/~[-î-]: *endēni gâbil_êtmen*. “Onu kabul etmem.”

2.6. Dar Ünlülerde Genişleme

Yöre ağızlarındaki eğilim, geniş ünlülerin daraltılarak söylenmesi yönündedir. Ancak kısıtlı örnekte ünlü benzeşmeleri veya çevresel ünsüz etkisi gibi fonetik etkenler sonucunda dar ünlülerin de genişleyebildiği görülmektedir.

2.6.1. Ön Seste Karakteristik Genişlemeler

/-e-/>[â-]: MYA’da kimi örneklerde /e/ ünlüsünün daha geniş olarak [â]²² biçiminde söylenebildiği görülmektedir: *âlerdim* “elerdim”, *âvelkūn* “önceki gün”.

21 krş. Kzk. *kebin*, Kırg. *kepin*, Tat. *kâfin*, Uyg. *kepin* “kefen” (Ercilasun, 1992: 462-463).

22 [â] sesi, /e/ ünlüsünden açık söylenen, ince türden bir sestir. [â] sesini *açık e* olarak da adlandırmak mümkündür. bk. Atmaca, *Antalya İli Korkuteli ve Yöresi Ağızları*, 54.

/i-/>/ê-/ : MYA'da Arapçadan alınma bazı sözlerde sıkça görülen bir değişmedir: *ētiyarladık* “ihtiyarladık, yaşlandık”, *ētiyacımız*²³ “ihtiyacımız”, *ēlaşlar* “ilaçlar”.

Yazı dilinde *iyi* biçiminde kullanılan söz, MYA'da standart olarak *ēyi* biçimindedir. Ancak burada yaşanan ses olayı *iyi*>*ēyi* gelişmesi, yani dar ünlünün genişlemesi değildir. Burada Eski Türkçeden itibaren *edgü*>*eğgü*>*eygü*>*ēyü*>*ēyi* gelişmesiyle meydana gelmiş arkaik yapının saklanması söz konusudur.

/u-/>/o-/ : ÖTT ile karşılaştırıldığında bir ünlü genişlemesi olarak görülebilecek *oyan*-“uyanmak” örneğinde de ünlü genişlemesi yoktur. ET'deki biçim, yöre ağızlarında saklanmıştır. Bilindiği üzere genel olarak /o/ ünlüsü, Tatarca ve Başkurtça gibi Türk dillerinde /u/ sesine doğru daralmaktadır. Yöre ağızlarında tespit edilen *oyan*- eylemi de buna uygun olarak Tatar ve Başkurt yazı dillerinde *uyan*- biçimindedir. Bununla birlikte Azerbaycan, Türkmen gibi Oğuz dilleriyle Kazak, Kırgız gibi Kıpçak dillerinde ve Uygurcada bu eylemin *oyan*- biçiminde olduğu görülmektedir²⁴. Türkiye Türkçesindeki *uyan*- biçimiye bir Tatarizm değil, muhtemelen /y/ yarı-ünlüsünün daraltıcı etkisi sonucu oluşmuştur.

2.6.2. İç Seste Karakteristik Genişlemeler

/-i-/>/-ê-/ : MYA'da özellikle Farsçadan alınma *hiç* sözcüğünde karşılaşılan standart bir yarı-genişleme söz konusudur. Bu örnekten /h/ ünsüzünün çevresindeki ünlüleri genişletebildiği anlaşılmaktadır²⁵: *hêç* ~ *hêş*²⁶ “hiç”.

Yazı dilinde /-i-/’li olan kimi sözler, yöre ağızlarında /-ê-/ ile söylenir. Fakat bu durumun ünlü genişlemesinden kaynaklandığı söylenemez. Örneğin *kêyecek* “giyecek” ve *gêtdiler* “gittiler” yapılarında arkaik biçimlerin saklandığı görülmektedir.

/-u-/>/-o-/ : *yokarı*²⁷ “yukarı”, *ōraş*-“uğraşmak”. Bu örneklerde ÖTT’ye göre ünlü genişlemesi yaşanmış gibi görünse de arkaik biçimlerin saklanması söz konusudur.

/-ü-/>/-ö-/ : Kimi örneklerde /h/ ünsüzünün çevresindeki ünlülerde genişleme yaşanabildiği görülmektedir: *hökümdar* “hükümdar”, *hörmet* “hürmet”, *köhlen*-“küflenmek”. Yazı dilindeki değişmiş biçimlerine rağmen kimi Türkçe kökenli sözlerde eskicil biçimler saklanmıştır: *böyük* “büyük”, *gözel* “güzel”, *yörü*-“yürümek”²⁸.

23 Bu tipteki ünlü genişlemelerinin *elm* “ilim”, *ēhsan* “ihsan”, *ēhtiyac* “ihtiyaç” örneklerinde görülebileceği üzere Azerbaycan Türkçesinde kurallı bir biçimde işletildiği bilinmektedir:

24 Ahmet Bican Ercilasun, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 920-921.

25 Ercilasun, *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, 94.

26 Krş. Azb. *heç*, Kzk. *eş*, Kırg. *eç*, Özb. ve Uyg. *heç* (Ercilasun, 1992: 340-341).

27 Krş. Kzk. *joğarı*, Kırg. *cogoru*, Trkm. *yokarı* (Ercilasun, 1992: 998-999).

28 *Böyük* sözünün eski biçimi *bedük*’tür. /-ü-/ sesi gerileyici benzeşme sonucunda /-e/ ünlüsünü kendisine benzetmiş olabileceği gibi, burada /b-/ dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisi de söz konusu olabilir. Ancak bu, her hâlükârda erken dönemde gerçekleşen bir yuvarlaklaşmadır. *Yörü*- eylemi, ET’de *yori*- biçiminde art ünlülü olsa da /y-/ sesinin etkisiyle /o/ ve /ı/ seslerinin önlenmesi de yine erken bir dönemde gerçekleşmiş olmalıdır.

2.7. Ünlü Türemeleri

Yöre ağızlarında özellikle alıntı sözlerde karşılaşılan ünlü türemelerini ortaya çıkış şekilleri, yerleri ve sebepleri itibariyle sınıflandırmak daha doğru bir inceleme yapmayı olanaklı kılmaktadır.

2.7.1. Ön Seste Ünlü Türemeleri

Yöre ağızlarında ünlü türemelerinin çoğunlukla /l/, /r/ veya /ş/ ünsüzleri ile başlayan ödünçleme sözlerde görüldüğü anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere bu ünsüzler, akıcı niteliktedir. Ön seste yaşanabilen ünlü türemelerinin telaffuz kolaylığını sağlamak maksadıyla meydana gelmiş bir ses olayı olduğu düşünülmektedir.²⁹ Ön seste kısa veya çoğunlukla normal sesletim süresindeki /l/ ve /r/ ünlülerinin türediği görülmektedir. /l/, /r/ ünsüzlerinden önce gerçekleşen ünlü türemeleri, Batı Grubu ağızlarında sistematik ve kurallıdır.³⁰

/ø-/>/l-/: *ırâmatlı* “rahmetli”, *ıramazanıy* “Ramazan’ın”, *ırâtsiz ediyoru* “rahatsız ediyor”, *ıraz* “Raziye”.

/ø-/>/i-/: *iledin* “ladin ağacı”, *ilēn* “leğen”, *ileş* “leş”, *iļāzım ol-* “lazım olmak”, *ilezir* “rezil”; *işamlık* “çamlık”.

2.7.2. İç Seste Ünlü Türemeleri

Manavgat ağızlarında çoğunlukla alıntı sözlerde iki ünsüzün arasında dar ünlüler türeyebilmektedir.³¹

/-ø-/>/-i-/: *ğatıran* “katran”, *tıraqdór* “traktör”, *tırayvan* “tramvay”.

Türkçe kökenli olmasına karşın ÖTT ile karşılaştırıldığın *yalıñız* “yalnız” sözcüğünde türeme olduğu düşünülebilir. Fakat burada ünlü türemesi yaşanmamış aksine arkaik şekil (<ET. *yalıñuz*) korunmuştur.

/-ø-/>/[-i-]: *afıyondan* “Afyon’dan”, *sıçırarsañ* “sıçarsan”, *amıcam* “amcam”.

/-ø-/>/-i-/: TTA’nın birçoğunda karşılaştığı üzere, Manavgat ağızlarında da çift ünsüz ile başlayan ödünçleme sözlerde iki ünsüzün arasında bir dar ünlünün türediği görülür. Bu türemenin bazı çift ünsüzle biten ödünçleme sözcüklerde de görülebildiği anlaşılmaktadır: *plānlı* “planlı”, *plāsdik* “plastik”; *modelim* “modern”.

/-ø-/>/-u-/: *ğonturoļcusu* “kontrolcüsü”, *ğadusduro* “kadastro”.

/-ø-/>/-ü-/: *löküs* “lüks, gaz lambası”.

2.8. Ünlü Düşmeleri

Yöre ağızlarında iç ya da son seste bulunan düz-dar ünlülerin düşebildiği görülmektedir. Yaşanan ünlü düşmeleri, çoğunlukla hece düşmesine de yol açar. Belirli bir düzen bağı altında olmayan ve yazı dili bulunmayan ağızlarda orta hece düşmesi olayına yazı diline göre daha sık

29 Emine Atmaca, *Antalya İli Korkuteli ve Yöresi Ağızları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 84.

30 Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, 115.

31 Kazakçada da, ileri düzeyde, ünsüz çiftleri arasında genellikle düz-dar ünlünün türediği görülür.

karşılaşmaktadır.³² Bilindiği üzere her sesi veya heceyi söyleyebilmek için belli miktardaki enerjinin ve zamanın harcanması gerekmektedir. İnsanlar, konuşma esnasında, farkında olmadan *en az çaba yasasıyla* hareket etmektedir. Bu durumda insanlar, söyleyişi hafifletmeye, konuşma için sarfedecek enerjiyi ve dolayısıyla zamanı azaltma yoluna gitmektedir. Fiziğin ana kurallarından biri durumundaki en az çaba yasası, dilleri ve dolayısıyla ağızları evrimleştirerek olgunlaşmaya götüren etkenlerden biridir. “*Bu ifadedeki ‘çaba’ sözü süreç işlerken sarfedilen enerji ve zamanın birbiriyle olan ilgisini anlatır.*”³³ Ses ve hece düşmesi gibi ses olaylarının en büyük nedeni en az çaba yasasının işe koşulmasıdır.

2.8.1. İç Seste Ünlü Düşmeleri

Yöre ağızlarında iç seste yaşanabilen ünlü düşmesi olayı, ilk heceden ziyade ikinci veya son heceyi ilgilendirmektedir. İç seste çoğunlukla dar ünlünün düşmesiyle ünlü düşmeleri meydana gelir. Ancak düz-geniş nitelikteki ünlülerin de az sayıda örnekte düşebildiği saptanmıştır.

/-a-/>/-ø-/: *amcōlunun* “amca oğlunun”, *bułlar* “buralar”, *hordan* “şuradan, oradan”, *oıllarda* “oralarda”,

/-e-/>/-ø-/: *nèrden* “nereden”, *dèycēm* “diyeceğim”.

/-ı-/>/-ø-/: *yokarılarda* “yukarılarda”, *daıkl* “takılı”, *azıcık* “azıcık”, *arnına* “alınına”.

/-i-/>/-ø-/: *daıka* “dakika”, *ik_üş* “iki üç”.

/-ü-/>/-ø-/: *amıcanıı bu işe gönlü olmadı*. “Amcanın bu işe gönlü olmadı.”

Örneklerden de anlaşılacağı üzere yöre ağızlarında yazı dilinde olduğu gibi, dar ünlülerin düşmesi olayı geniş ünlülerden daha fazladır. Söz içinde bulunan geniş ünlülerin frekansının dar ünlülerin frekansına göre daha yüksek oluşu, bu durumun meydana gelmesine neden olmaktadır.³⁴

2.9. Ünlü Tekleşmesi

MYA’da ve ölçünlü dilde, Arapçadan alınan bazı sözlerde ع (‘ayn) ünsüzünün düşmesiyle iki ünlünün yan yana gelebildiği görülmektedir. MYA’da buna benzer durumlarda iki ünlü birleşip uzun bir ünlü durumuna geçer. Burada daha önce de *Ünlü Düşmesi* kısmında bahsedildiği gibi *en az çaba yasası* işletilmektedir.

MYA’daki başlıca örnekler şöyledir: *ganāt* (<Ar. *kanā’at*) “doyum, kanaat”, *sāt* (<Ar. *sā’at*) “saat”, *zirāt* (<Ar. *zirā’at*) “tarım, ziraat”.

32 Lan-Ya Tseng, *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 29.

33 G. X. Kudaşev, “Tatar Türkçesinde Fonetik ve Morfolojik Değişiklikler”, çev. Ercan Alkaya, *Turkish Studies*, (2011), 323-359.

34 Tseng, *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*, 24-25.

2.10. Ünlülerde Göçüşme (Ses Aktarımı)

Göçüşme veya ses aktarımı, “*sözcük içinde seslerin, genellikle ünsüzlerin yer değiştirmesi*”dir.³⁵ Fakat MYA’daki az sayıdaki örnekte sözcüğün çeşitli yerlerinde bulunan ünlülerin de kendi içinde yer değiştirebildiği görülmektedir.

e-a ~ a-e: Yöre ağızlarında bazı sözlerde görülen karakteristik bir göçüşme türüdür: *ases* “esas”, *halve* “helva”, *pekat* “paket”.

â-ı ~ i-â: Özellikle *kâğıt* (<Far. *kâğaz*) sözünde ünlüler arasında bir ses aktarımı yaşanmıştır. Sonrasında meydana gelen /-ğ-/>/-y-/ değişimiyle beraber bir /-ı/>/-i-/ önlüleşmesi de yaşanmıştır. Bu durumun meydana gelmesinde /y/ sesinin önlüleştirici etkisi söz konusudur: *kıyât* “kâğıt”.

-i-â-e ~ -e-i-â: MYA’da yaygın olarak göçüşmeler iki ünlü arasında yaşanmaktadır. Ancak üçlü ünlü göçüşmesinin yaşandığı *hekiyâ*³⁶ “gibi” edatı örneği, standart dışı bir durum arz etmektedir. Bu söz, yöre ağızlarında ilgi durumu ekine bağlanarak kullanılır. Arapçada “öykünme” anlamını da barındıran *hikâye* sözü, yöre ağızlarında seslik ve anlamsal bir değişimle “*gibi*” anlamını edinmiştir: *onuy hekiyâ* “onun gibi”.

Bazı araştırmalarda ünlü göçüşmesi örneği olarak verilen *déyi* “*diyerek*”³⁷ zarfında bir göçüşme yaşanmamıştır. Burada, *-e* yerine *-i* gibi, zarf-fiil (gerundium) kullanımına ilişkin bir durum söz konusudur.

Sonuçlar / Conclusions

Manavgat ve yöresi ağızları, çalışmanın bütününde ve ilerleyen satırlarda anılan gerekçelerden dolayı, kendi içinde I. *Yörük (konargöçer) Ağzı* ve II. *Manav (yerli) Ağzı* olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Bu ayrımın yapılmasının filolojik açıdan temel nedeni, iki ağız alt grubu arasındaki birtakım seslik ve leksik ayrıntılardır. Bazı biçim bilgisel yapıların kullanımındaki sıklık düzeyleri de Yörük ve Manav alt grubunu birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrımın meydana gelmesinde konargöçerlik ve yerleşiklik gibi sosyolojik etkenler de büyük bir rol almıştır. Yazıyla tespit edilemeyen tonlama ve vurgu gibi hususlar da bu iki alt grubu birbirinden ayırır. MYA’daki alt ağız gruplarının oluşmasına yol açan başlıca ünlü kullanımı farklılıklarını ve diğer ünlü özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

I. MYA’da yazı dilinde kullanılan 8 ünlünün yanı sıra normal sesletim süresine sahip 24 ünlü, 6 kısa ünlü, 17 uzun ünlü, yani toplamda 47 ünlü ses saptanmıştır. Ölçünlü dilde de kullanılan ünlüler ve kapalı e /é/ sesinin dışındaki ünlülerin fonemik değeri yoktur yani bunlar alofon niteliğindedir.

35 Kâmile İmer, A. Sumru Özsoy & Ahmet Kocaman, *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), 219.

36 Türkiye’deki Ahıska Türklerinin ağızında da *hikâye* sözü, *hekiya* olarak üçlü ünlü göçüşmeli biçimiyle kullanılmaktadır. bk. Serpil Ersöz, “Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/4 (2018), 2194.

37 Erol Öztürk, *Silifke ve Mut’taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 129.

II. *göñül* “gönül” örneğinde görüldüğü üzere gibi yarı-art ünlüler, Yörük ağzının bir özelliğidir. Çünkü yarı-art ünlüler, Manav ağzında çok yaygın kullanılmamaktadır. Yarı-artlılaşmanın meydana gelmesinde diş ve / veya orta damak ünsüzleri etkili olmuştur. Manav ağzındaki ünlüler, söyleyiş açısından yazı dilindeki ünlülere daha yakındır. Yarı-art ünlü türü, Yörük ağzını Konya veya İç Anadolu ağzlarına yakın duruma getirmektedir. Manavgat Yörüklerinin yaylaklarının genellikle Beyşehir, Bozkır, Seydişehir gibi Konya sınırlarında olması, bu etkileşimin artmasına yol açmıştır.

III. Yanında yarı-art ünlü barındıran ve birer orta damak ünsüzü olan [g] ve [k]’ye ziyadesiyle Yörük ağzında rastlanır: *gökde* “gökte” örneğinde olduğu gibi. Bu durum ara ünlülerin ortaya çıkmasına ve dolayısıyla ünlü uyumunun bozulmasına zemin hazırlamaktadır.

IV. MYA’da Türkçe birincil ünlü uzunlukları, yöre ağzlarında seyrek ve dağınık olarak tespit edilebilmektedir. Buna karşılık olarak Korkuteli ağzlarında birincil ünlü uzunlukları sistemli olarak tespit edilir.³⁸ Bu durum, birbirine yakın bölgeler olsa da Antalya bölgesine değişik etnolingüistik özelliklere sahip Türk(men) boylarının yerleşmesinin bir göstergesi olabilir. Yöre ağzlarındaki Türkçe kökenli sözlerde birincil ünlü uzunlukları; *ād* “isim”, *bēri*, *bōl-* “bölmek”, *sōyün-* “sönmek”, *yāyıl-* “yayılmak” gibi örneklerde görülür. Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler, günümüzde Türkmen ve Sahaca gibi Türk yazı dillerinde korunmaktadır. Bu uzun ünlülerin Ana Türkçeden miras olarak kaldığı düşünülmektedir. Türk dilleri ve ağzlarının çoğunda, Ana Türkçedeki birincil uzun ünlüler kısalmıştır.³⁹ Fakat, TTA’da birincil uzun ünlü meselesi açıklığa kavuşmuş değildir. Bunların bir kısmı vurgu ve tonlamaya bağlı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Arapçadan ve Farsçadan alınan sözcüklerde bulunan ünlü uzunluklarının yöre ağzlarında genellikle korunmakla birlikte bazen kısalarak normal sürede de boğumlanabildiği tespit edilmiştir.

V. Yöre ağzlarında sıkça saptanan /o/>/u/, /ö/>/ü/ gibi, geniş-yuvarlak ünlülerin daralması, Tatarca gibi Kıpçak dillerinde rastlanan fonetik bir özelliktir: *undan keyri* “ondan sonra”, *üyüdüürümüş* “öğütürmüş” gibi. Bu durum, lehçeler arası eğilimler bağlamında değerlendirilebilecek bir özelliktir.

Kısaltmalar

- Ar. Arapça
- Azb. Azerbaycan Türkçesi
- EOT. Eski Oğuz Türkçesi
- ET. Eski Türkçe
- Far. Farsça
- Fr. Fransızca
- krş. Karşılaştırınız.

38 Atmaca, *Antalya İli Korkuteli ve Yöresi Ağzları*, 63.

39 Talât Tekin, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*; (Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 1995), 38-79.

Kırg. Kırgızca/ Kırgız Türkçesi
 Kzk. Kazakça/ Kazak Türkçesi
 MYA. Manavgat ve yöresi ağızları
 ÖTT. Ölçünlü Türkiye Türkçesi
 Tat. Tatarca/ Tatar Türkçesi
 Trkm. Türkmence/ Türkmen Türkçesi
 TTA. Türkiye Türkçesi Ağızları
 Uyg. Yeni Uygur Türkçesi
 Yun. Yunanca

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Akar, Ali. “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Oğuzca Dışı Dil Unsurları” 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 – Ankara / Türkiye: Bildiriler: Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi*, (içinde, s. 23-38). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Akar, Ali. *Muğla ve Yöresi Ağızları: Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- Atmaca, Emine. *Antalya İli Korkuteli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. 4. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (Kılavuz Kitap)*. 2. bs. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Ersöz, Serpil. “Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7/4 (2018): 2189-2203.
- Görgeç, Celâl. *Manavgat ve Yöresi Ağızları*. Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2020.
- İmer, Kâmile, Kocaman, Ahmet & Özsoy, A. Sumru. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Karahan, Leylâ. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. 3. bs. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Kudaşev, G. X. “Tatar Türkçesinde Fonetik ve Morfolojik Değişiklikler” Çeviren: Ercan Alkaya *Turkish Studies* (2011): 323-359.
- Küçükballı, Fatih Numan. *Antalya Gazipaşa İlçesi Ağızları (İnceleme- Metinler- Sözlük)*. Konya: Palet Yayınları, 2020.

- Öztürk, Erol. *Silişke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Tekin, Talât. *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 1995.
- Tseng, Lan-Ya. *Türkiye Türkçesinde Orta Hece Düşmesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Vural, Hanifi & Böler, Tuncer. (2011). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları: 2011.